

мультимедіа-додатками, ставить складні запитання як перед творцями Інтернету, так і перед глобальною Інтернет-спільнотою: як зберегти право на свободу слова, право на комунікацію у глобальній громадській комунікаційній сфері, уособленням якої сьогодні великою мірою є Інтернет, як не перетворитися на матеріал для спостереження, аналізу та використання різними інституціями – від спецслужб до маркетологів та рекламодавців.

Таким чином можна сказати, що введення механізмів спостереження у серцевину глобальних диджитальних комунікацій серйозно загрожує правам людини у диджитальному еру. **Всі нові форми децентралізованої влади відбивають фундаментальні зсуви структури інформаційно-комунікаційних систем у модерних суспільствах.** І кожен крок у цьому напрямі повинен бути розглянутий і широко, і глибоко, і транспарентно.

#### **Використані джерела та література:**

1. Как повысить безопасность ваших фотографий в «облаке» («Atlantico», Франция) [Electronic resource] – Mode of access: inosmi.ru, 4 сентября 2014, № 11673300
2. Кірпатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ / Д. Кірпатрік. – К.: Темпора, 2013. – 488 с.
3. Федеральные власти и Yahoo [Electronic resource] – Mode of access: Russian-bazar.com, 12 сентября 2014, № 1175498.
4. Gillmor D. New Internet Editors / D.Gillmore // The Atlantic. – 2014. – 24 August.
5. Internet and Surveillance / Ed. By C. Funch, K. Boersma, A. Albrechtslund and M. Sandoval. – New York : Routledge, 2011. – 332 p.
6. What is Social Networking? [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.whatissocialnetworking.com>

УДК 316.774 : 32.019.51+316.722(477)

**Метельова Т.О.,**  
*кандидат філософських наук,  
доцент, провідний науковий співробітник,  
заступник директора з наукової роботи  
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

## **ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗДОБУТКІВ: ДОСВІД МИНУЛОГО І ПОТОЧНІ ЗАВДАННЯ**

У статті аналізується європейський досвід збереження і посилення національної ідентичності громадян країн-членів ЄС та роль у цьому інформаційно-культурних чинників. Розглянуто конститутивне значення культурно-ціннісного складника інформаційних потоків для формування особистісних ідентифікацій. На матеріалах соціологічних досліджень доведено факт функціонування в Україні двох територіально локалізованих ціннісних систем, показано використання ціннісного розколу держави для

цілей російської агресії. Зроблено висновок, що належна державна культурна політика та інформаційна безпека держави є найважливішими складниками націєтворення та зміцнення української державності.

**Ключові слова:** національна ідентичність, культурний код, ціннісна система, національна безпека, європейський досвід, державна культурна політика.

**Метелёва Т.А. Информационная безопасность Украины в контексте европейских достижений: опыт прошлого и текущие задачи.** В статье анализируется европейский опыт сохранения и усиления национальной идентичности граждан стран-членов ЕС и роль в этом информационно-культурных факторов. Рассмотрено конститутивное значение культурно-ценностного компонента информационных потоков для формирования личностных идентификаций. На материалах социологических исследований доказан факт функционирования в Украине двух территориально локализованных ценностных систем, показано использование ценностного раскола государства для целей российской агрессии. Сделан вывод, что надлежщая государственная культурная политика и информационная безопасность государства являются важнейшими составляющими нацисозидания и укрепления украинской государственности.

**Ключевые слова:** национальная идентичность, культурный код, ценностная система, национальная безопасность, европейский опыт, государственная культурная политика.

**Metelyova T.O. Information security of Ukraine in the context of European achievements: past experience and current tasks.** The article examines the European experience in the preservation and strengthening of the national identity of citizens of EU member states and the role of information and cultural factors in these processes. The author considers the constitutive importance of cultural and valuable components of information flows for the formation of personal identities. Based on materials of sociological studies the fact of functioning in Ukraine two geographically localized value systems has been proved. This demonstrates the use of the split of the state's value for the purposes of the Russian aggression. It is concluded that the proper state cultural policy and information security of the state are essential parts of strengthening of Ukrainian statehood.

**Keywords:** national identity, cultural code, value system, national security, the European experience, the state cultural policy.

Інформація є могутнім і, сказати б, провідним, конститутивним чинником формування функціонування й самототожності, а отже – й самозбереження будь-якого утвору – від фізичного тіла до людини та її спільнот – громади, нації, держави. Матеріальні речі й фізичні істоти, взаємини між ними, природні й культурні ландшафти, – усе багатство довкілля з позицій своєї змістовності, визначеності є закодованою інформацією. Функціонування будь-якого утвору з соціальним включно являє собою взаємодію цього утвору з зовнішнім оточенням, його інформаційний обмін з ним і водночас взаємодію й обмін між складниками всередині того утвору. Якщо йдеться про соціальний утвір, то такими складниками виступатимуть особи та їх об'єднання. Людина, формуючись як специфічна істота, у процесі взаємодії з довкіллям засвоює цю інформацію і стає тим, ким стає, завдяки їй.

У цьому інформаційному океані особливе місце посідають мова й традиції певної спільноти. Вони є своєрідним культурним кодом, в якому приховано-вкарбовано особливість інформаційної структури саме цього сегменту світу та його ціннісного наповнення. Діяльнісне підтримання, відтворення і ретрансляція культурного коду є запорукою єдиним механізмом самозбереження спільноти як відмінної від інших, а відтак – і запорукою збереження культурного розмаїття світу.

На загал у діяльнісному відношенні людини до світу можна виділити два найзагальніші способи. Перший – практично-перетворювальний, системний і силовий, у якому людина виступає як елемент соціальної системи, репрезентує соціальність як систему і здійснює взаємодію зі світом через силовий – речовинно-енергетичний або інституціональний – вплив. Другий може бути кваліфікований відповідно як несистемний і несиловий, під час якого «практичного», матеріального перетворення світу (із залученням речовинно-енергетичної взаємодії, а якщо йдеться про суспільні стосунки – обміну матеріальними речами та владно-інституційного тиску) не відбувається. Це спосіб, за якого як «цеглинка буття» фігурують виключно людські «витвори» – сенси, символи, цінності, що, маючи суспільне значення (і, зрозуміло, маючи відповідного матеріального носія), все ж не можуть бути «в чистому вигляді» залучені в «економічний обіг». Їх «спосіб залучення в обіг» можна означити як «контрабандний», коли певний сенс чи цінність приховано потрапляє до споживача під прикриттям і за допомогою очевидних системно-силових взаємин. Як приклад можемо навести обмін товарами матеріального вжитку для першого випадку, який, як і будь-який інший, є водночас обміном інформацією про спосіб життя виробника і споживача матеріальних благ, і для другого випадку – постачання в іншу спільноту, країну продукції культурного змісту – книжок, кінофільмів, гастролей артистів тощо, кінцевою метою якого є «культурне споживання» експортованих сенсів, змістів і цінностей.

За великим рахунком будь-яке «постачання культурних змістів» – і тоді, коли воно ховається в обміні матеріальними речами, і тоді, коли є прямим, власне культурницьким, – є неявним, не очевидним – контрабандним. Однак, як уже зрозуміло, така контрабанда існує у двох формах. Перша має взаємний характер і здійснюється, як уже мовлено, через взаємообмін матеріальними речами. За такої форми контрабанда сенсів і цінностей мінімізована й фактично дорівнює інформаційному взаємозбагаченню контрагентів взаємодії. Друга має однобічний характер і фактично є **експансією, інтервенцією та примусовою інкорпорацією** чужорідних культурних кодів у тіло певної спільноти. У першому випадку процес обміну інформацією є обопільним і природним, в якому інформаційний складник не потребує окремого цілеспрямованого регулювання. У другому ж інтервенція культурних кодів, як і будь-яка інша інтервенція, не є спонтанним процесом, здійснюється свідомо і з певними цілями та наслідком може мати спотворення ціннісно-культурних

ландшафтів спільноти, яка її зазнає, а отже – негативним, а подеколи й руйнівним чином впливати на самоідентифікацію її членів. Відтак протидія інформаційній інтервенції та попередження її негативних наслідків є вкрай важливим державним завданням країни, що піддається нав'язуваному впливу культурних кодів. Розв'язувати таке завдання необхідно й можливо як на рівні розбудови державної культурної політики в цілому, так і відповідними засобами забезпечення інформаційної безпеки держави.

Значення культурних кодів у самоідентифікації особистості є визначальним. Свого часу (і, слід сказати, до сьогодні) Європейський Союз, поставивши перед собою мету створення й зміцнення загальноєвропейської наднаціональної ідентифікації, на основі вивчення досвіду формування національних ідентифікацій у модерну добу визначив чинники цього процесу, які можна звести до 4-х блоків. Це, зокрема, створення єдиного простору, єдиного часового континууму, єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір, та гомогенізація медіаторів і ретрансляторів спільних знаково-символічних кодів [15]. Водночас засоби реалізації такої мети – культурний обмін у рамках ЄС та країн ЄС з зовнішніми партнерами й підтримку культурного розмаїття – проголошено пріоритетними завданнями відповідних структур Євросоюзу [14].

Вихід культурних чинників європейської єдності на перший план, що вочевидь відбувся у 90-х рр. минулого століття, реалізовувався у створенні єдиного європейського культурного простору («культурного ринку») внаслідок проведення політики якнайбільшого доступу всіх громадян країн-членів ЄС до культурних здобутків цих країн.

Своєю чергою загальноєвропейський досвід формування європейської спільноти та спільної європейської самоідентифікації став у нагоді національним державам, і його було навзаєм екстрапольовано на підтримку національної ідентичності в країнах ЄС. Єдиний «культурний ринок», створення та функціонування якого забезпечувалося через запровадження галузевих культурних програм, діяльність фондів, сприяння засобами податкової політики залученню благодійних та громадських організацій до інвестування в культурну сферу, не став запереченням та перешкодою провадженню національної культурної політики країн-членів ЄС. За висновком Т. Ковальчук, «жодна європейська країна, звісно, не відмовляється від власної національної культурної політики. Питання про якийсь загальноєвропейський регулювальний орган з питань культури навіть не порушується. Але робляться кроки для здійснення постійного моніторингу всіх культурних починань у Єдиній Європі. ...У Європі відбуваються й зворотні процеси посилення культурного регіоналізму та урізноманітнення культурних стратегій, збільшення кількості «моделей» організації культури. ...Європейська культурна інтеграція аж ніяк не має лінійного характеру й поготів не передбачає якоїсь вертикальної ієрархії. Це складніший і гнучкіший механізм» [4, с. 50].

До складників такого механізму, що доповнює політику створення єдиного культурно-ціннісного простору елементами захисту власного національного, належить і захист пріоритетності національного культурного продукту й мови. Так, поширеною є практика преференцій у правовому регулюванні його розповсюдження (виготовлення, дистрибуції, транслявання засобами масової інформації тощо), встановлення кореляцій ефірного, сценічного та видавничого квотування й оподаткування, що закріплено й на законодавчому загальноєвропейському та внутрішньому рівні країн-учасниць ЄС. Статтею IV («Special Provisions relating to Cinematographic Films») угоди GATT у редакції 1994 р. передбачено можливість кожної зі сторін-учасниць встановлювати й зберігати державні кількісні обмеження на демонстрацію кінофільмів, тобто обов'язкові для внутрішнього вжитку квоти на демонстрацію кінопродукції виключно вітчизняного та європейського виробництва. І цією нормою країни широко користуються: скажімо, французький закон 1994 р. про мовленнєві квоти передбачає, що в радіоефірі франкомовні пісні мають становити не менше 40% загальної кількості трансльованих пісень, на телеканалах не менше 60% демонстрованих фільмів мають бути європейського виробництва, в тому числі не менше 40% – французького виробництва. Підтримка національного книговидання була й предметом розгляду Конференції Ради Європи «Законодавство у світі книги», що відбулася у Варшаві 1996 р. Представники європейських країн виробили рекомендації щодо такої підтримки, в основу яких лягли дві моделі: «книга є передусім мистецьким, духовним витвором, і лише потім предметом продажу, товаром; жодна з країн-членів Ради Європи не може ухвалювати закони, які б погіршували стан національного книговидання» [2, с. 118].

Як засвідчує аналітичний огляд Франсуа Руе «ПДВ та книжкова політика», в якому охоплено 29 європейських країн, лише чотири країни не передбачають жодних податкових знижок (у Швеції та Данії ПДВ на книжкову продукцію становить 25%; у Болгарії та Хорватії – 22%), 17 країн застосовують зменшену ставку ПДВ на книжки, газети та журнали (її розмір коливається від 3% у Люксембурзі до 12% в Угорщині та Фінляндії), у восьми країнах (Британія, Ірландія, Норвегія, Литва, Латвія, Естонія, Польща та, що примітно, Росія) ставка ПДВ на книжку нульова. У Франції, Польщі, Греції нульова або зменшена ставка ПДВ застосовується не лише на продаж книжок, а й на інші операції, пов'язані з книговиданням (друк, закупівля паперу, а у Франції – навіть презентації нових видань). У Польщі та Росії нульова ставка ПДВ застосовується лише на продаж вітчизняних книжок, у Латвії пільга поширюється лише на видання державною латиською мовою [5]. У галузі кіноіндустрії в усіх європейських країнах основою їх функціонування є державна фінансова підтримка – пряма чи принаймні непряма (у формі податкових пільг). «Навіть у тих країнах-членах ЄС, де не було власних квот, від 1995 р. діють норми Директиви ЄС «Телебачення без кордонів», за якою не менше 50% телеефірного часу (за

винятком новин, спорту, реклами та телеігор) має займати європейська продукція, в тому числі не менше 10% – продукція незалежних студій» [5]. При тому квоти на демонстрацію продукту власного вітчизняного виробника збережено.

Покажемо і надзвичайно корисним для України є канадський досвід захисту інформаційного поля країни, яка «не лише впоралася з могутньою гуманітарною експансією Франції, Великої Британії, навіть сусідів – Сполучених Штатів Америки, а й завдяки продуманій політиці у видавничій сфері зуміла створити захищеній і водночас один із найвідкритіших національних книжкових ринків, перетворити видавничу галузь на провідну в структурі економіки Канади» [1, с. 2; 17]. Слід сказати, що ситуація з книговидавництвом у країні станом на 80-ті рр. минулого століття виглядала доволі сумно: на книжковому ринку домінували видавництва інших країн, собівартість національної книжки значно перевищувала закордонну, дистрибуторська мережа також опинилася в руках іноземних компаній. «У 1985 р. частка доходів іноземних видавців і книгорозповсюджувачів досягла майже 60 % від продажу книжок на канадському ринку» [1, с. 3; 17], що змусило уряд країни надати цій проблемі особливо важливе значення: було прийнято федеральну програму розвитку книговидавничої сфери, а 2001 р. – й національну програму «Завтра розпочинається сьогодні», в якій видавничу галузь було визнано пріоритетною. З 1998 р. почала діяти «Програма надання позик для канадських книговидавців і книгорозповсюджувачів», задіяно й механізми непрямої допомоги у вигляді пільгових поштових тарифів на перевезення та розповсюдження друкованої продукції канадських видавців, сфери оподаткування [10]. Унаслідок здійснених протекціоністських заходів на початок 2000-х рр. закордонна англо- й франкомовна книжка, що несла із собою відповідні культурні коди, була істотно потіснена з ринку країни, а канадські книговидавці зайняли понад 95% книжкового ринку.

Плідне запровадження законодавчих, податкових та інших механізмів захисту національного культурного ландшафту країн Євросоюзу та інших здійснюється не лише з ринково-економічною метою, а й з метою захисту власного інформаційного поля і власних культурних кодів. Хоча, коди ці в західних країнах (європейських та Північної Америки) за їхнім ціннісним наповненням є доволі близькими. В Україні ж значення ринково-економічного виміру ситуації значно поступається саме ціннісно-культурному не лише через сусідство з Росією, європейськість якої є вельми умовною, а й унаслідок існування ціннісного розколу всередині країни, що надзвичайно загострює проблему інформаційної безпеки і безпеки ціннісно-культурних кодів, засвоєння яких і забезпечує національну ідентифікацію.

Напередодні російської агресії і війни на сході України функціонування культурних кодів у країні фактично було поставлено під загрозу чи не остаточного цілеспрямованого знищення, особливо – в східній її частині, що й було використано агресором. Існуючий на той час і значною

мірою збережений до сьогодні світоглядний розкол країни – це поділ української спільноти за ознакою належності до двох різних ціннісних систем, що переконливо засвідчували результати соціологічних досліджень з цього питання впродовж усієї найновітнішої історії України, тобто з 1994 р. до сьогодні. Стисло наведемо найбільш показові результати проведених за ці роки досліджень, що послуговують виразними індикаторами небезпечності ситуації.

У 1994 р. лише 34 % опитаних ідентифікували себе з усією державою, з них у Західній частині України (Центр і Захід) – 65 % (в Галичині – 84 %), у Східній та Південній – 35 %. 17 % опитаних в Україні в цілому взагалі відносили себе до Радянського Союзу, а близько третини висловилися за регіональну ідентичність [10; 11]. Ситуація не значно змінилася і за 10 наступних років. У 2004 р. лише 41 % респондентів ідентифікував себе з Україною, в той час як із СРСР її пов'язувало 11 %, а регіональну ідентичність продовжувала висловлювати третина, більшість з якої мешкала в східних регіонах країни [12]. Ще за 5 років, у 2010 р., ситуація змінюється за рівнем показників, однак не за регіональним їх розподілом. Тоді з громадянами України ототожнювали себе майже 70% населення (тобто кількість таких зросла за цей час більше ніж удвічі), а 64,1% – з українцями. Найбільше ідентифікацій з громадянством на Півдні (окрім Криму), їх відсоток зріс майже вдвічі – 69,7%, ідентифікацій же з українцями найбільше на Заході – 84,5% та в Центрі – 74,4%. Водночас найбільший відсоток тих, хто ідентифікують себе мешканцями свого міста, знову спостерігався на Сході – 49,8% [20]. Аналогічна картина зберігалася і в подальшому.

Дослідження виявили також цікаву закономірність: одна частина України (Захід і значною мірою Центр) виразно ідентифікувала себе в національних категоріях, а інша (Схід) – у соціальних. За виміром відчуття спільності (ідентифікації) з якоюсь групою виявилось, що Захід (43,2%) і Центр (35,4%) мають відчуття спільності з українцями, а не з кимось іншим, а жителі східних і південних регіонів ідентифікували себе з робітниками та пенсіонерами (26,6% і 23,5%).

У регіональному зрізі домінації уподобань предмету для гордості за країну мали такий розподіл: на Півдні це – місце, де особа народилася й виросла, у Центрі – працьовитість українців і вміння господарювати, для Заходу – мова, душевним же якостям представників громади віддавав перевагу Схід. Окремо стояв Донбас, де предметом гордості за країну були перемоги спортсменів.

Наведені дані, що мали б насторожувати політиків і державників, виразно демонстрували не лише різницю в сприйнятті мешканцями різних частин України національно-культурних цінностей та в їхній оцінці, а й відмінність сфер, щодо яких проводилась особистісна ідентифікація – з доміантою національно-громадянських преференцій у західній частині країни та соціально-територіальних – у східній. У цьому контексті слід згадати, що будь-яка самоідентифікація як необхідний складник процесу

становлення особистості здійснюється через віднесеність до іншого, вибудову опозиції «Свій/Чужий», «Тотожний/Інший», «Належний/Неналежний». І лінія такої демаркації в Україні була вельми промовистою.

Національно-громадянська орієнтація відсилає до визнання «свого» за наявністю спільних цінностей, **вибір яких є свідомим**, і «єдиного кодексу прав та обов'язків для всіх членів спільноти», притаманних спільноті з розвиненими традиціями партикулярності, громадянського суспільства, визнанням легітимності феномену Іншого. Соціально-територіальний критерій ототожнення **не потребує вибору**, він засвідчує прийняття даного як уже готової й наданої цінності і притаманний спільнотам, що не культивують розвитку особистості. Відтак проблема національної ідентифікації набуває вигляду проблеми сумісності двох типів суспільств – «відкритого» й «замкненого» (в термінах політологічного аналізу їх же можна кваліфікувати як «демократичне» і «тоталітарне») і, відповідно, двох притаманних їм протилежних морально-етичних систем (за назвою їх дослідника В. Лефевра – «Першої» та «Другої» [7]), в основі яких – різні типи взаємин особистісного й громадського, «єдиничного» й «загального». Перший тип з його принципом легітимності Іншого й поваги до прав та свобод притаманний відкритим суспільствам (західним), другий з його нелегітимністю Іншого, зневагою до особистості й надцінністю загалом – замкненим, тоталітарним.

В умовах напруженого співіснування двох ціннісних систем з їх регіональною локалізацією державна політика «європеїзації» в сенсі підтримки й культивування європейського за своєю основою (суголосного українському національному) ціннісного ядра національної культури (за збереження всього регіонального розмаїття культурних форм) і була б політикою творення ціннісно-культурної єдності України. Лише на ґрунті такої єдності уможлилювалося б і забезпечення етнокультурної ідентичності інших груп, що входять до складу українського суспільства. Та попри євроінтеграційну риторику тодішньої влади, результати реальної політичної практики в галузі державо- і націєтворення були невтішними: дослідження 2013 р. засвідчило, що в порівнянні з результатами опитування 2010 р. ситуація значно погіршала – громадянами України вважали себе 50,6% населення країни, решта ідентифікувала себе як жителів регіону (36,4%), громадян колишнього СРСР (6,6%), громадян Європи або світу (3,6%), представників свого етносу (2,0%). За регіональним розподілом зберігалася вже традиційна диференціація: більшість тих, хто ідентифікував себе з громадянством України – мешканці Заходу й Центру країни, територіально-регіональна ідентифікація залишалася характерною для Сходу [6]. Можна констатувати, що на момент початку російської агресії ціннісний розкол країни ввійшов у фазу радикального загострення. Що ж йому сприяло? Повернімося до чинників витворення ціннісно-культурної єдності спільноти й окреслимо здобутки у кожній з відповідних сфер.



– **Створення єдиного простору:** спільних кордонів, єдиного громадянства, уніфікованих правових засад його функціонування. У цій ділянці до початку російської агресії (й фактично до сьогодні) мали місце прозорість кордонів виключно з Росією, фактичне подвійне, потрійне і більше громадянство для політичної еліти й квазіправове поле держави, що практично перетворилося на позаправове, характерне для суспільств з пануванням Другої морально-етичної системи. До слова: у цьому контексті нинішня кампанія боротьби з корупцією може бути кваліфікована як перетворена форма, епіфеномен боротьби доволі зрілого громадянського суспільства України – носія європейських цінностей – з квазіправовою моделлю держави, де культивуються цінності протилежного гатунку.

– **Створення спільного часового континууму:** спільної історії, єдиної мережі інститутів збереження минулого (музеїв, бібліотек), спільних міфів та проєктивних ідеологем, націлених на витворення проєкту спільного майбутнього. «Спільна історія», як і спільні міфи, довгий час залишалася похідною від поточної політичної ситуації та бажань окремих політиків і «коливалася разом з лінією чергової владної партії», а мережа інститутів збереження минулого щодалі зазнавала занепаду. Проєктивні ідеологеми були відсутні.

– **Створення єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір** (прапора, гімну, єдиної валюти та її іконографії), спільних ритуалів – державних свят, масових дійств, що динамічно актуалізують ці коди. Прапор, гімн та єдина валюта з її іконографією – все це, здобуте в перші роки незалежності, донедавна залишилося єдиним чинником підтримки символічного простору України. Державні свята, як і «спільна історія», залежали від поточної політичної ситуації й виразно тяжіли до збереження радянських рис і радянського характеру (згадаймо скасування в 1999 р. Дня української армії, що святкувався 6 грудня, й повернення до святкування 23 лютого Дня радянської армії та заборони 2009 р. святкування Дня Свободи, що відзначався 22 листопада, в річницю Помаранчевої революції).

– **Гомогенізація медіаторів і трансляторів спільних знаково-символічних кодів:** функціонування спільних комунікаційного (ЗМІ) та мовного просторів, стандартизація освіти, насичення літератури й мистецтва відповідним знаково-символічним рядом. Тут ситуація до сьогодні виглядає якнайгірше. Візьмемо параметр ЗМІ як медіатора кодів. Упродовж усіх років української незалежності маємо в цій царині руйнівні явища. Наведемо трохи статистики, що характеризує їх динаміку.

У 2005 р., за даними Держкомтелерадіо, за кількістю назв газет, що видавалися, україномовні склали 51%, російськомовні – 40%. Однак поширенею була практика, коли в україномовних за назвою газетах чи журналах україномовні матеріали були відсутні. За даними Держкомтелерадіо, з середини 90-х по середину 2000-х рр. вага накладу україномовних видань скорочувалась – з 47% в 1995 до 31% у 2005 р.,

російськомовного – зростала з 47% в 1995 р. до 64% у 2005 р. За даними Рахункової палати, оприлюдненими ще у 2003 р., на сто українців припадало 46 примірників газет рідною мовою, а на сто росіян, які проживають в Україні, – 386 примірників або у 8,4 разів більше [8].

2010 р. почалося скорочення закупівель книжок бібліотеками. В усьому світі книговидання тримається на закупівлях для бібліотек. У Франції в бібліотеки йде кожна третя надрукована книжка, в Німеччині – кожна четверта, в Америці – кожна п'ята. Це частки від дуже великої кількості виданих книг. Україна видає мало. І з цього для бібліотек закуповують навіть не одну двохсоту. Розвиток бібліотечної і музейної галузі в країнах ЄС забезпечено прямим державним фінансуванням. В Україні бібліотеки продовжують нищитись і сьогодні.

За висновком Колегії Рахункової палати за 2010 р. [8], у 2001 р. річний тираж книг становив 50,3 млн. прим., у 2010-му – 45 млн. прим., або менше однієї книги на одного жителя країни. У той же час у країнах ЄС у 2009 р. кількість проданих книг на одну людину становила 45 одиниць. За 2008-2010 рр. кількість видань українською мовою скоротилась майже на 10%, у тому числі частка навчально-методичних видань – з 40,3 до 33,7% [16].

З 2006 р. в Україні книги **іноземного виробництва** в основному продавалися **без сплати ПДВ**, що **фактично означало підтримку іноземних виробників книжкової продукції за рахунок держбюджету**. Внаслідок неналежного державного контролю за правомірністю застосування податкових пільг та їхнім цільовим використанням конкурентного середовища на внутрішньому ринку книжкової продукції, перенасиченого літературою з Росії, створено не було [16].

За 2010-2013 рр. систематично і цілеспрямовано погіршувалася ситуація з українською мовою: законодавчо закріплена відмова від обов'язкового застосування її в суді, відмова від переведення незалежного зовнішнього оцінювання знань випускників шкіл на українську мову; органи місцевого самоврядування – Донбасу, Криму, Одеської та Запорізької областей ухвалили рішення про надання особливого статусу російській мові; відбувалося масове переведення шкіл з українською мовою навчання в розряд двомовних (з російськими класами) – особливо в місті Одесі [12].

2012 р. вперше за роки незалежності зменшилася частка школярів, що вчать українською мовою, а книг українською надруковано менше половини від загального накладу. При цьому найбільше русифікація була спрямована на першокласників, що в майбутньому мало б спричинити значно масштабніші зсуви в мові освіти на користь російської. У Криму навчалися українською менше 8% дітей [18].

У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів у жовтні 2012 р. лише 28% ефірного часу займали програми українською мовою, 44% – російськомовні і 28% – двомовні програми. На 6 найрейтинговіших радіостанціях пісні українською мовою становили лише 3,4% від загальної кількості пісень у прайм-тайм (2014 р. – 4,6%). Водночас пісень російською

мовою – 60% від їх загальної кількості. Правове становище української мови у 2012 р. катастрофічно погіршилося завдяки скандальному прийняттю Закону «Про засади державної мовної політики», який запустив процес руйнування мовно-культурного простору країни [18].

За 2013 р. частка газет, що видавались українською мовою, знизилася з 35% до 30,2%, щоправда, журналів, навпаки, зросла з 12% до 18,5%. Лише 50% книг надруковано українською мовою, причому більшість з них – навчальна література, а масований імпорт книг з Росії – художніх, популярних і навчальних – у кілька разів перевищував випуск книг в Україні [19]. У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів 2013 р. частка російської мови в ефірі перевищила 50%, а української – впала до 31,8%. Моніторинг 6 найрейтинговіших радіостанцій засвідчив, що частка пісень українською мовою в їхньому ефірі теж продовжувала падати і становила 2,2% [3].

Уже після зміни владного режиму внаслідок Революції гідності 2014 р. кількість україномовних книжок, за даними Книжкової палати України, продовжувала зменшуватися порівняно з попереднім роком і за назвами (на 13,3%) і за тиражами (56,3%). Щоправда значного зменшення зазнала й російськомовна книжка, у падінні за назвами навіть випередивши україномовну – відповідно 21,8% і 20,26%.

У 2015 р. скорочення книговидання продовжувалося, однак вперше за роки незалежності зменшення сегменту російськомовної книжки випереджало аналогічний процес в україномовному сегменті: обсяг книжок українською мовою у порівнянні з 2014 р. за назвами впав на 7,2%, за тиражами – на 30,4%, російською – відповідно на 31,5% та 50,5% [13]. Отже «покращання» в мовному балансі вітчизняних книжок досягнуто за рахунок випереджувального зменшення видань російською мовою, а не збільшення їх українською. Разом з тим проєкт Закону України «Про національний культурний продукт», норми якого відповідають європейській практиці захисту національного культурного коду, а текст узятий за основу Верховною Радою ще в червні 2011 р., досі залишається на задвірках уваги законодавців.

А проте події в Україні 2013-2015 рр. – Революція гідності, а вслід за нею російська агресія проти нашої країни – усупереч руйнівній державній політиці у сфері інформаційної безпеки і культивуванні ціннісно-культурних кодів української спільноти, що триває до сьогодні, призвели до зростання громадянської самосвідомості, патріотичного духу громадян України та посилення їх національної самоідентифікації. Згідно соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» з 26 червня по 18 липня 2015 р. за квотною вибіркою, що представляє доросле населення, ідентифікують себе за ознакою українського громадянства 64,6% у 2014 р. і 57,5% у 2015 р. (водночас територіальна та регіональна ідентифікація у 2015 р. склала 23,0% і 6,4% відповідно), пишуться тим, що вони громадяни

України – 60,7% (2014 р.) та 67,3% (2015 р.), ідентифікують себе з громадянами України як своєю спільнотою 52,3% (наступні три місяці за значенням розподілилися таким чином: родичі і друзі – 52,9%, люди одного покоління – 30,7%, мешканці одного міста – 27,8%). Причому первинність спільноти «громадяни України» характерна для Західного (63%) та Центрального регіону (56%). А в Південному й Східному регіонах та на Донбасі головною для людей спільнотою залишаються родичі й друзі, хоча й спільність у громадянстві України є вагомою. Водночас і за ознакою «пишаюсь тим, що є громадянином України» зберігається виразна і за давнини відмінність за регіональним розподілом: 80,2% – Захід, 71,3% – Центр, 65,4% – Південь, 59,1 – Схід (без Донецької і Луганської обл.), 45,4% – Донбас (крім окупованих територій). Громадянином України себе ідентифікують на заході країни – 65,1%, у центрі – 63,9%, на півдні – 45,1%, на сході – 53,8%, у Донбасі – 38,6%. У Донбасі й нині найвищий рівень ідентифікації має маркер територіальної належності (сумарно «мешканець міста, села» та «мешканець регіону» – 45,2% проти 22,9% на заході країни) [21].

Останні соціологічні опитування засвідчують: попри надзвичайне зростання громадської самосвідомості та національної самоідентифікації громадян України кричущі ціннісні відмінності виразно репрезентовані у відмінностях ідентифікаційних – між Сходом та рештою території країни. І ця проблема має своє коріння не лише в радянській, а й у найновішій історії України.

Якщо за кількісним виміром «контрабанди» сенсів і цінностей, втілених у речі і реалізовуваних в економічних взаєминах, вплив на українське середовище Європи з її усталеною Першою морально-етичною системою й Росії, де традиційно панує Друга, до початку російської агресії був приблизно однаковим (обсяги імпорту товарів з країн Європи та Росії були зіставними на кінець 2013 р.), то за майже не прихованою мовною інтервенцією, імпортом культурних продуктів та антинаціональним протекціонізмом України щодо цих явищ лідирувала країна-агресор. За таких умов ідентифікаційний розкол України на Схід і Захід, який С. Гантінгтон небезпідставно міг би назвати цивілізаційним (оскільки в його основі те протистояння ціннісних систем, яке в європейських країнах перебуває лише у сфері взаємин з іммігрантськими громадами), щодалі більше підсилювався.

Фактично на українських теренах відбувалися інспіровані відсутністю державної культурної політики (що межувало з проведенням політики антидержавної й антинаціональної) процеси протилежної, ніж у цілому в сучасному світі, спрямованості – експансія Другої ціннісної системи. Характеризуючи їх, ми 2012 р. писали: «Такі процеси не лише загрожують консолідації української нації, не лише ставлять під сумнів саме її культурне існування, а й призводять до зростання невідповідності їй, як наслідок, негативної напруги між наслідками дії на український соціум

глобалізаційних впливів з їх зміною фундаментальної структури людського буття та культурно-цивілізаційною визначеністю країни. Іншими словами, якщо виробничо-побутова сфера трансформується у бік індивідуалізації життєвих модусів, то світоглядно-ціннісна – у протилежний бік, що вже віддає соціально-культурною розщепленістю суспільства в цілому. І за незмінності державної культурної політики подальший розвиток такої ситуації загрожувє непередбачуваними наслідками вже не лише культурного, а й соціально-політичного ґатунку» [9]. Йшлося не про передчуття розколу країни – про висновок з фактів, уперто ігнорованих не лише політичним керівництвом країни, а й науковою громадою.

Отже трагічні події на Сході України визрівали і провокувалися в тому числі антидержавною і антиукраїнською державною культурною політикою, за якої інтервенція культурних кодів була безперешкодною, а на сході України – і безальтернативною. І в цьому сенсі відповідна культурна політика держави є одним з найпотужніших безпекових чинників. Без усвідомлення цього і відповідних висновків, втілених в законодавчо-нормативних, фінансово-економічних, управлінських рішеннях, навіть без чинника російського вторгнення ми весь час матимемо смертельну проблему протистояння двох антагоністичних ціннісних світів на теренах однієї держави. Відтак на сьогодні в галузі захисту і зміцнення української державності пріоритетними мають бути не лише військові і зовнішньополітичні питання, а й поруч із ними (і домінантними навіть у порівнянні з болючими соціально-економічними) питання інформаційної безпеки з її провідним складником – зміцненням власних ціннісно-культурних кодів шляхом протекціоністської державної культурної, в тому числі, й податкової політики.

### Використані джерела та література:

1. Бондар Ю. В. Підтримка книговидавництва – умова формування національного інформаційного простору / Ю. В. Бондар // Віче. – 2008. – № 12. – С. 2-4.
2. Бондар Ю. В. Правове забезпечення національного книговидавництва у контексті міжнародного досвіду / Ю. В. Бондар // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С. 117-123.
3. В Україні 82% учнів навчаються українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/849691-v-ukrajini-82-uchniv-navchaetsya-ukrajinskoju-movoyu.html>
4. Ковальчук Т. І. Роль і місце культурної політики Європейського Союзу у процесі європейського будівництва / Т. І. Ковальчук // Віче. – 2008. – № 1. – С. 49-50.
5. Культурна сфера в країнах Європи та її правове регулювання [Електронний ресурс] // Вісконсинський міжнародний університет (США) в Україні. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11203/>
6. Кільчицький С. Чи можна громадян України згуртувати в політичну націю? [Електронний ресурс] / Тиждень.ua. 25 грудня, 2014. – Режим доступу: <http://tyzden.ua/Society/126495>

7. Лефевр В. А. От психофизики к моделированию души / В. А. Лефевр // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 51-58.; Лефевр В. А. Формула человека / В. А. Лефевр. – М.: Прогресс, 1991. – 108 с.; Лефевр В. А. Алгебра совести / В. А. Лефевр. – М.: «Когнито-Центр», 2003. – 426 с.; Лефевр В. А. Рефлексия: [Сборник] / В. А. Лефевр. – М.: Когнито-центр, 2003. – 496 с.

8. Медведев О. Мовна ситуація в ЗМІ: українська пасе задніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2007/5/10/169931.htm>

9. Метельова Т. О. Контрабанда «культурних кодів» як показник браку правового забезпечення державної культурної політики / Т. О. Метельова // Х Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Українська культура: вислики сьогодення»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [Упор., наук. Ред., С.М. Садовенко], Київ, 31 травня – 1 червня 2012 р. – К.: НАКККіМ, 2012. – С. 13-22.

10. Метельова Т.О. Національна ідентифікація в українському та європейському вимірах / Т. О. Метельова // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. / за редакцією д.і.н., проф., А.І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – С. 118-129.

11. Метельова Т.О. Самоідентифікація українців: культурний і соціальний виміри. / Т. Метельова // Матеріали Всеукраїнського семінару-практикуму та «Народознавчих студій пам'яті Василя Скуратівського» з проведенням круглого столу на тему: «Початкова мистецька освіта в контексті розвитку української культури». Тернопіль, 16-19 листопада 2011 р. / Редкол.: С.М. Садовенко та ін. – Київ: УЦКД, 2011. – С. 291-295.

12. Моніторинг стану української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/33472/Monitoryng\\_stanu\\_ukrajinskoji\\_movy\\_INFODRAFIKA](http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/33472/Monitoryng_stanu_ukrajinskoji_movy_INFODRAFIKA)

13. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2015 році [Електронний ресурс] / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». – Режим доступу: [http://www.ukrbook.net/statistika\\_html](http://www.ukrbook.net/statistika_html)

14. Пахлова С. Є. Європейські тенденції в культурній політиці України [Електронний ресурс] / С. Є. Пахлова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=420>

15. Пеллагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пеллагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.

16. Пільги не рятують відчизняне книговидання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737292>

17. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця. Практичний посібник / М. С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.

18. Українська мова втрачає позиції в освіті та книговиданні, але тримається в кінопрокаті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://texty.org.ua/pg/article/movchun/read/41135/Ukrajinska\\_mova\\_vtrachaje\\_pozyciji\\_v\\_osviti\\_ta](http://texty.org.ua/pg/article/movchun/read/41135/Ukrajinska_mova_vtrachaje_pozyciji_v_osviti_ta)

19. Українська мова тримає позиції в освіті й кінопрокаті, але втрачає у медіа і рекламі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503/Ukrajinska\\_mova\\_trymaje\\_pozyciji\\_v\\_osviti\\_j](http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503/Ukrajinska_mova_trymaje_pozyciji_v_osviti_j)

20. Українцями себе ідентифікують 70% жителів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clipnews.info/newstopic.htm?id=13632>

21. Шпайхер Т. Питання державної мови і вступу до НАТО можна сміливо виносити на референдум [Електронний ресурс] / РБК-Україна. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/vopros-gosudarstvennogo-zyka-vstupleniya-440173027.html>